

Лариса Кравець

**«І ДЕСЬ НАД ГРАНЯМИ СВІДОМОСТІ Є ТЕ,
ЧОГО ІЩЕ НЕМА» (метафора Ліни Костенко)**

В одному зі своїх інтерв'ю газеті «День» О. Пахльовська сказала: «поезія починається ще ДО слова — і лише тоді народжується СЛОВО» (Пахльовська О. «Інтелектуальна та

моральна криза православ'я за лаштунками третього Риму» // День. — 2009. — 30 грудня). Ту саму думку, але в образній формі, не раз висловлювала і Л. Костенко. Її художньо втілено у вірші «Душа моя, знайдибіда!», який закінчується словами: *І десь над гранями свідомості є те, чого іще нема* (Костенко Л. В. Вибране. — К., 1989). Втілена у слові поезія — це результат цілеспрямованих і свідомих естетичних пошуків. Вона відображає світогляд митця, його образне мислення, у якому прагматичний досвід реального життя і духовні цінності внутрішнього світу поєднані в одне ціле.

Поетична мова Л. Костенко — це яскравий і самобутній світ, явлений у слові. Коли б спробувати стисло охарактеризувати її, то найвлучнішими, напевно, були б слова самої письменниці: *гармонія крізь тугу дисонансів*. І це тому, що загострене світовідчуття поетеси виявляється у всіх елементах довершеної мовностильової структури її метафор.

Концептуально вигострені й емоційно насажені метафори Л. Костенко переважно стосуються основних аспектів буття людини: часу і життя, війни і миру, природи і мистецтва, слова і мови, історичного минулого, кохання і свободи у всіх її проявах тощо. Проте ці вічні теми письменниці інтерпретує по-своєму, демонструючи філософічність мислення та витончений мовний смак. Виражена означуваням словом у метафоричній моделі та чи та тема набуває стереоскопічності, диференціюється і проявляється несподіваними гранями. Так, *життя* постає то як *страшна корида*, то як *оббирання з реп'яхів, що пазурами уп'ялися в душу*, то як *божевільне ралі*. Час — то як *ріка*, то як *диригент*, то як *страшний безжалісний чаклун*, то як *чорні лебеді*. Як видно з наведених прикладів, для метафор поетеси добирає слова найбільш промовисті, сприймає їх *оголеними нервами*, відчуває в кожному *нестачу мікрвольта і зайвий міліграм*.

Поетичному слову Л. Костенко надає особливої ваги, бо сприймає його як духовну субстанцію. У неї існує потреба *слова, як молитви*, тобто «слова щирого, яке вигоює рани, дозволяє бачити день завтрашній і позавтрашній, яке не простить замулення джерел пам'яті або нехтування чийось сьогоднішнім пронизливим стражданням» (Брюховецький В. Ліна Костенко: Нарис творчості. — К., 1990. — С. 213; далі — Брюховець-

кий). Водночас, образно характеризуючи слово, поетеса часто вдається до його опредметнення: *слово-брила, слово-філігрань* тощо. Така матеріалізація слова не тільки створює пластичний, зримий образ, а й підкреслює його важливість. Л. Костенко визнає силу слова і з пієтетом ставиться до нього, про що свідчать метафори: *А слово — струм. А слово — зброя. А віще слово — вічове*. Проте не всі слова мають таку властивість. Є багато *байдужих слів металу нетривкого, є зацьковані слова, існує й забрехуще слово*.

Для характеристики слова поетеса використовує також фітоморфні метафори: *прекрасних слів одквітлі вже пелюстки, посіяне слово не сходить в полях* та ін. Описуючи в поезії «Біль єдиної зброї» *слова́ як жита*, Л. Костенко поширює асоціативне поле цієї метафори на мову: *Слова росли із ґрунту, мов жита./ Добірним зёрном колосилась мова./ Вона як хліб. Вона мені свята./ І кров'ю предків тяжко пурпурова*.

Фітоморфні метафори посилені порівняннями, які водночас виступають перехідною ланкою від одного рівня асоціацій до наступного. В останніх двох рядках, які звучать як підсумок, дається найвища оцінка мови — *свята́*.

У метафорах Л. Костенко відображені, з одного боку, універсальні закони світобудови, а з другого — індивідуально-авторські уявлення про світ. Проникна когнітивність її метафор дає підстави сказати словами В. С. Брюховецького: «самому означенню в слові передували якісь глибинні духовні пошуки» (Брюховецький, 211). Тільки поет із масштабним і філософічним мисленням, міг написати прості й водночас гранично мудрі слова: *усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки*. Напевно, глибоке усвідомлення цього метафорично сформульованого закону універсуму, а також висока національна свідомість визначили засадничий принцип поетичного мовомислення Л. Костенко — осмислення сучасного й моделювання майбутнього на основі багатогранного і повчального досвіду минулого. Усвідомлення власних національних кодів, знання історії свого народу, засвоєння її уроків допомагають уникнути помилок у майбутньому, тому й пише поетеса: *Навчи мене, навчи, о Чигирине!./ Колодязь твій глибокий не змілів./ Усе святе, усе неповториме,/ усе чекає невимовних слів...*

Прониклива мудрість поетичного узагальнення перевищує суто семантичний зміст наведених рядків. Слово *колодязь* під впливом контексту розширює свій семантичний обсяг і асоціюється з історичними джерелами, знаннями, які ще необхідно пізнати й донести до молодших поколінь. Цю місію має виконати саме поет, бо він — *медіум історії*, він *природний, як природа. Од фальші в нього слово заболить*.

С. Я. Єрмоленко наголошує, що видатні митці своєю творчістю «випереджають час і пророкують національне відродження. Таким був геній Тараса Шевченка, такими були мовні особистості І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, О. Довженка» (Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). — К., 1999. — С. 354). Такою, на наше глибоке переконання, є і Л. Костенко, яка в одному із своїх творів сказала: *Ще не було епохи для поетів, але були поети для епох*.

У шістдесяті роки Л. Костенко разом з іншими молодими бунтівниками утверджувала нову ідею людинобачення — ідею самоцінності людського «Я». Віра в людину й повага до людини були основою самовідданої любові до України і впевненості в непоборній силі її народу. Підготовлене космічно-масштабним гуманізмом шістдесятників всенародне рушення 80-х, здавалося, принесло довгоочікувану свободу. Та Л. Костенко заявила: *Не спокушайте мене гласністю. Я вдруге в пастку не підю*.

Нова доба породила нові проблеми: аварію на Чорнобильській АС, СНІД... Письменниця відреагувала на це поезіями, які наскрізь пройняті драматичними почуттями. Особливо їй болів Чорнобиль: *Ми — атомні заложники прогресу/ Вже в нас нема ні лісу/ ні небес/ Так і живем/ Од стресу і до стресу/ Абетку смерті маємо —/ АЕС*. Такі експресивно заряджені метафори з граничною точністю характеризують техногенну катастрофу. Вони лаконічні і водночас місткі, бо висвітлюють не одну властивість чи ознаку, а сукупність сутнісних характеристик описуваного та не потребують доповнення.

У метафоричній формі Л. Костенко висловлює й думки, пов'язані із соціальними змінами: *«Утопленість в морі плебейства/ то ще не є демократія»*, — критично зауважує вона. Несприйняття і гострий осуд викликають у поетеси втрата

історичної пам'яті (*Хто пам'ять змив, як дощик акварельку?* або *Це місто — монстр. Воно себе пасе. Воно не знає, де його коріння*), духовна руйнація (*Демографічні вулики гудуть а стільники розтоптані й порожні* або *І дух людський знемігся, відкрилатів, або Змія вжалила серце нації*), лукавство, брехня (*Звикли до правди мої вуста Нащо їм чорне вино лукавства?*), розбрат (*Апофеоз дрімучої гризні*).

Зміни, які переживало українське суспільство в кінці ХХ ст., не додали оптимізму поетичному мовомисленню Л. Костенко, натомість з її вуст прозвучало: *Я чую увертюру апокаліпсису*.

Метафору в сучасній науці розглядають як пізнавальний процес, вважають, що вона проникає в суть описуваного, розкриває невідоме через відоме. Крім того, метафору тлумачать як проміжну ланку між підсвідомістю, свідомістю і мовою. Не вдаючись до аналізу лінгвофілософських теорій, зазначимо, що метафори Л. Костенко повністю підтверджують сказане. Вони виражають індивідуальне бачення світу письменниці, тільки їй відомі грані описуваного, видобуті з підсвідомості, де є *те, чого іще нема*.

Метафори Л. Костенко мають потужний експресивний потенціал, вони підкреслюють основні властивості позначуваного, дають йому гранично точну оцінку та визначають коридор його осмислення. Вони не тільки викликають естетичну насолоду, а й як семантично місткі одиниці стимулюють інтелектуальну діяльність читача, змушують замислитися над болючими темами. Такою, наприклад, є метафора: *Духовний Чорнобиль давно вже почався/ а ми іще тільки його боїмось*.

Болісні думки про долю українського народу ніколи не полишали Л. Костенко: *І щось в мені таке велить/ збіліти в гнів до сотого коліна!/ І щось в мені таке болить,/ що це і є, напевно, Україна*. Проте авторка далека від песимізму. У її поезіях відчувається гостре бажання більш розумного й щасливого життя української нації.

Помітний у поезіях Л. Костенко і самоаналіз — осмислення свого «я», своєї долі, власних почуттів тощо. На означення своєї сутності чи внутрішнього стану вона часто використовує метафори, серед яких трапляється і автометафора — метафорична самоідентифікація. Як і всім митцям, Л. Костенко при-

таманна множинність образів, тому одна автометафора змінює другу: *Я дерево, я сніг, я все, що я люблю. І, може, це і є моя найвища сутність*. Осмислення себе як поета виражене в рядках: *Я — алкоголік страченої суті, її Сізіф, алхімік і мураха та Я лиш інструмент, в якому плачуть сніги мого народу*. Ще одна автометафора профілює характеристику поета-громадянина: *Я, підданка своїх обов'язків, я, васал своєму королю... Мене кличе суворо і трубно мій обов'язок, мій король*. Усі ці автометафори доповнюють одна одну та в своїй сукупності, формують єдиний і водночас багатогранний образ ліричної героїні, яка у читачському сприйнятті отождоється з авторкою.

Метафорично осмислює поетеса також внутрішній світ людини, її душу. У поетичних творах Л. Костенко *душа* постає як жива істота, яка може страждати, боліти, радіти, жити, умирати. І це відповідає традиційним уявленням українців: *Три-вожними уважними очима моя душа подивиться на все*. Душа перебуває в людині до смерті, а потім покидає тіло: *Дев'ять день душа ще пручається, а тепер вже десь призвичаїться*. Душа пов'язує людину з вищим духовним началом (*Ти дома — тільки в невідомості*), а також з містичним астральним світом (*Душа здригнеться і в астралі*). Водночас образ душі у творах Л. Костенко іноді набуває специфічних психолого-емоційних рис, асоціюючись, наприклад, з державою: *Душа — єдина на землі держава/ де є свобода чиста як озон/ Кордон душі проходить над світами/ а там нема демаркаційних зон*.

Л. Костенко — майстер інтелектуальної метафори, що виявляється у частому поєднанні абстрактної лексики з конкретною, загальноновживаною із науковою чи вузькоспеціальною: *сизий глобус капусти; моїх жар-птиць блакитні космодроми; сліпучий магній снігових пустель; лишає мить у пам'яті естампи; біцепси душі; мегафони малев; старі хатки в солом'яних скафандрах стояли в чорних кратерах села та ін*. Про інтелектуалізацію метафори свідчить також наявність у її структурі слів на позначення історичних осіб або міфічних персонажів, реалій культури чи побуту різних народів: *трубить вічність у Роландів ріг; городів гарбузова Мекка; коров'яча остання Афродіта; незрячі сфінкси снігових заметів; сосни в білих кімоно; балкончиків причалені гондоли; чорний ієрогліф*

бадилини; солов'ї, пташині менестрелі, всю ніч доводять яблуні до сліз. Звичні в метафорах Л. Костенко також слова-поняття, пов'язані з українською історією та культурою: дубовий Нестор дивиться крізь пальці на білі вальси радісних беріз; Там досі моляться Стрибогу високі в сонці ясени; важкого сонця древня булава; мисник днів — мальовані тарелі тощо.

Метафори Л. Костенко — один із основних засобів трансформації буденних понять у високу інтелектуальну поезію, у світ культури, упорядкований, організований та інтерпретований відповідно до духовних потреб нації. У них виявляються такі риси мовотворчості письменниці, як шляхетна простота й інтелектуалізм, емоційність і філософічність, поетична віртуозність і висока естетичність.